

ULUSLARARASI
İSLAM MEDENİYETİNDE ZAMAN SEMPOZYUMU
08-11 EKİM 2015 / KONYA

INTERNATIONAL
SYMPOSIUM ON TIME IN ISLAMIC CIVILIZATION
08-11 OCTOBER 2015 / KONYA

I. CİLT/VOLUME

Editör / Editor in Chief:
Prof. Dr. Bilal KUŞPINAR

Editör Yardımcıları / Assistant Editors:
Prof. Dr. Ahmet ÇAYCI
Prof. Dr. Ahmet Turan YÜKSEL
Prof. Dr. Mehmet Ali KAPAR
Prof. Dr. Fikret KARAPINAR
Yrd. Doç. Dr. Ali Fuat BAYSAL
Yrd. Doç. Dr. Berrin OKKA

ISBN: 978-605-4886-22-7 (1.c)
Takım: 978-605-4886-21-0 (Tk)

Matbaa

Bilir Matbaacılık Kağıt Ürünleri ve Kırtasiye Malzemeleri San. Tic. Ltd. Şti.
İhlamurkuyu Mah. Alemdağ Cad. Yeni İstanbul Çarşısı B Blok No. 21-22
Ümraniye – İstanbul Tel. 0216 611 60 01 pbx
Sertifika No: 30766

Baskı

İstanbul-2016

Organizasyon

Bilir Turizm ve Danışmanlık A.Ş.
Orhan Veli Karuk Cad. Şehit Murat Akgül Sok. No:2 Kat:1 Kavacık/Beykoz-İstanbul
www.bilirgroup.com | 0 216 537 11 00

SEMPOZYUM ONUR KURULU / *Honorary Committee*

Muammer EROL – Konya Valisi
Prof. Dr. Muzaffer ŞEKER – Necmettin Erbakan Üniversitesi Rektörü
Uğur İbrahim ALTAY – Selçuklu Belediye Başkanı

SEMPOZYUM DÜZENLEME KURULU / *Organizing Committee*

Prof. Dr. Bilal KUŞPINAR (Başkan / *Chair*)
Prof. Dr. Ahmet ÇAYCI
Prof. Dr. Ahmet Turan YÜKSEL
Prof. Dr. Hüseyin KARA
Prof. Dr. Mehmet Ali KAPAR
Prof. Dr. Fikret KARAPINAR
Yrd. Doç. Dr. Ali Fuat BAYSAL
Yrd. Doç. Dr. Berrin OKKA
Öğr. Gör. Ayşe Yaşar ÜMÜTLÜ

BİLİM VE DANIŞMA KURULU / *Scientific and Advisory Committee*

Prof. Dr. Ahmet ÇAYCI - Necmettin Erbakan Üni., Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi
Prof. Dr. Ahmet Turan YÜKSEL - Necmettin Erbakan Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
Prof. Dr. Alparslan AÇIKGENÇ - Yıldız Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi
Prof. Dr. Amir AL-RUBÂÎ - Ahlia Üniversitesi, Bahreyn
Prof. Dr. Bekir KARLIĞA - Başbakan Başmüşaviri ve Birleşmiş Milletler (BM)
Medeniyetler İttifakı Eşgüdüm Kurulu Başkanı
Prof. Dr. Bilal KUŞPINAR - Necmettin Erbakan Üni., Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi
Prof. Dr. Caner TASLAMAN - Yıldız Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi
Prof. Dr. Colin TURNER - Durham Üniversitesi, İngiltere
Prof. Dr. Celal TÜRER - Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
Prof. Dr. David GOA - Alberta Üniversitesi, Kanada
Prof. Dr. Esin KAHYA - Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı
Prof. Dr. Fikret KARAPINAR - Necmettin Erbakan Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
Prof. Dr. Galip VELİJU - Tetovo Üniversitesi, Makedonya
Prof. Dr. Hayri ERTEN - Necmettin Erbakan Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
Prof. Dr. Hüsamettin ARSLAN - Uludağ Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi
Prof. Dr. Hüseyin KARA - Necmettin Erbakan Üniversitesi, Fen Fakültesi
Prof. Dr. İlhan KUTLUER - Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
Prof. Dr. İlter UZER - İstanbul Aydın Üniversitesi Diş Hekimliği Fakültesi
Prof. Dr. İsmail Hakkı ÜNAL - Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
Prof. Dr. Kenan GÜRSOY - Galatasaray Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi
Prof. Dr. M. Erol KILIÇ - Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

- Prof. Dr. Mehmet Ali KAPAR - Necmettin Erbakan Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
Prof. Dr. Mesut OKUMUŞ - Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
Prof. Dr. Mustafa DEMİRCİ - Necmettin Erbakan Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi
Prof. Dr. Mürteza BEDİR - İstanbul Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
Prof. Dr. Ramazan ALTINTAŞ - Necmettin Erbakan Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
Prof. Dr. Recep ŞENTÜRK - Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi
Prof. Dr. S. Farid AL-ATTAS - Singapur Milli Üniversitesi, Singapur
Prof. Dr. Selahattin POLAT - Erciyes Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
Prof. Dr. Teoman DURALI - İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi
Prof. Dr. Turan KOÇ - Sabahattin Zaim Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi
Prof. Dr. Wan Muhammed DAVUD - Malezya İslam Araştırmaları Merkezi Malezya
Prof. Dr. Yasushi TONAGA - Kyoto Üniversitesi, Japonya
Doç. Dr. Erdal BAYKAN - Necmettin Erbakan Üni., Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi
Doç. Dr. Hadi ADANALI - Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
Doç. Dr. Hakan ERTİN - İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi
Doç. Dr. H. Hüseyin BİRCAN - Necmettin Erbakan Üni., Sosyal ve Beşeri Bilimler Fak.
Doç. Dr. Necmi UYANIK - Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi
Doç. Dr. Sinan CANAN - Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Tıp Fakültesi
Yrd. Doç. Dr. Ali Fuat BAYSAL - Necmettin Erbakan Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi
Yrd. Doç. Dr. Murat ARICI - Necmettin Erbakan Üni., Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi

BİLİŞİM

- Yrd. Doç. Dr. Çetin ÖZTÜRK - Yrd. Doç. Dr. Osman PERÇİN
Arş. Gör. Mevlüt ÜNAL - Bahri ÜNVER

Siyasetnâmelerde Zamanın Planlanması ve Değerlendirilmesi Üzerine Sultan ve İdarecilere Öğütler

Nurullah YAZAR*

Özet

Siyasetnâme türü eserler, genel itibarıyla, hükümdarlara siyaset sanatının inceliklerine dair tavsiyeler içerirken, aynı zamanda deneyime dayalı devlet idaresi ile yöneticilerin görevlerinin belirlenmesini ve tanımlanmasını amaçlamaları hasebiyle yazıldıkları dönemin pratik ahlakını da yansıtır. Bu yönüyle de bir anlamda idareciler için kaleme alınmış el kitaplarına benzerler. Siyasetnâmelerde devlet yönetimine, yönetim esnasında dikkat edilmesi gereken hususlara, yöneticide olması gereken vasıflara değinilmiştir. Müelliflerin eserlerinde yer verdikleri öğütler arasında zamanın geçiciliği, nasıl değerlendirilmesi gerektiği, vakti iyi değerlendirmenin yolları, günün nasıl taksim edileceği ve gün içerisinde neler ile meşgul olunması gerektiği de yer almaktadır.

Biz de bu çalışmamızda siyasetnâme türü eserlerde, devlet işlerinde görev alanlara zaman hakkında verilen öğütleri ele almaya çalışacağız. Abdülhamid el-Katib (ö. 132/750)'in *Ahdü Mervân*, İbnü'l-Mukaffa (ö. 142/759)'nın *İslam Siyaset Üslubu*, Maverdî (ö. 450/1058)'nin *Ahkâmü's-Sultâniye*, Yusuf Has Hacib (ö. 470/1077)'in *Kutadgu Bilig*, Nizâmülmülk (ö. 485/1092)'ün *Siyasetnâme*, Gazzâlî (ö. 505/1111)'nin *Nasûhatü'l-Mülûk*, Turtuşî (ö. 520/1126)'nin *Sirâcu'l-Mülûk*, Sühreverdî (ö. 563/1168)'nin *Nehcü's-sülûk fi siyâseti'l-mülûk* gibi İslam dünyasının farklı coğrafyalarından ve farklı altyapılardan gelen isimler tarafından değişik zaman dilimlerinde kaleme alınan görüşlere mukayeseli bir şekilde yer vermeye çalışacağız.

Giriş

Zaman kelimesi gündelik hayatın içerisinde sıkça kullanılmakla birlikte, onun insanların zihninde kavram olarak neye delalet ettiği hususunda tam bir mutabakatın olduğu söylenemez. Bu durumun kanıtı olarak "Zaman nedir?" sorusuna verilen cevapların çeşitliliği gösterilebilir.¹ Esasen bu çeşitliliğin temelinde zaman kavramını herkesin kendi ilim dalı açısından ele alması ve bakış açısına göre bir açıklama getirmesi vardır. Çalışmamıza konu olan siyasetnâmelerde zaman kavramı genel olarak, içerisinde bulunulan "an" olarak kabul edilmiş ve hükümdarın şahsı ile de özdeşleştirilmiştir.² Bu sebepten dolayı siyasetnâme müellifleri, filozofların aksine zamanın ne anlama geldiğini tartışmak yerine, nasıl değerlendirilmesi gerektiği hususunda görüş belirtmişlerdir.

Zaman yönetimi ve zamanın etkin bir biçimde kullanılması tarih boyunca insanoğlunun en önemli sorunlarından birisi olagelmıştır. Yaklaşan her önemli deneyim veya kırılma anı

* Yrd. Doç. Dr., Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, nurullah_yazar@hotmail.com

¹ Konuyla alakalı detaylı bilgi için, Engin Erdem, *İlahi Ezellilik ve Yaratma Sorunu*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2006.

² Turtuşî, Ebu Bekr ibn Ebi Rendeka Muhammed b. Velid b. Muahammed, 520/1126, *Sirâcu'l-Mülûk: Siyaset ahlakı ve ilkelere dair*, haz. Said Aykut, İnsan Yayınları, İstanbul, 2011, s. 180.

olarak görülen her olay öncesinde zamanı yavaşlatma hatta durdurma fikri insanların zihninde belirmektedir. Aynı şekilde, kaçınıldığına inanılan her fırsattan sonra veya atılan her yanlış adımın akabinde eskiye dönme, zamanı geri alma arzusu da duyulan pişmanlığın bir sonucudur. Zamanı yavaşlatmaya, durdurmaya hatta geri almaya dair girişimler sonuç vermese de, zamanı daha verimli kullanma adına bir takım tedbirler ve yöntemler her dönemde uygulanmaya çalışılmıştır. Yaşanılan zamanın farkında olma, plan yapma, öncelikleri belirleyerek ona göre hareket etme, detaylarla uğraşmama, "an"ı yaşama gibi bir takım tedbirler durdurulamayan veya yavaşlatılamayan zamanın daha verimli hale gelmesine yardımcı olmuştur.

İnsanoğlunun hizmetine sunulan diğer kaynaklarda olduğu gibi zaman da, amaca uygun kullanıldığında etkili bir biçimde değerlendirilebileceği gibi, hesapsızca tüketildiğinde kişiyi geri dönülemez bir kaybedişe doğru sürükleyebilir. Herkes için yirmi dört saat üzerinden işleyen günün ve insanoğlunun eşit olarak kullanabildiği tek kaynak olan zamanın daha verimli değerlendirilebilmesi adına, öncelikle "zaman yönetimi"nin öğrenilmesi ve hayata tatbik edilmesi gerekmektedir. Bununla birlikte başarılı bir zaman yönetiminin gerçekleşmesinde kişinin kendi çabası ve zihinsel hazır olma düzeyinin büyük önemi bulunmaktadır. Esasen zaman yönetimi kişinin hayatında gerçekleşen olayların kontrolünü sağlama çabası ve bireyin önceliklerini belirleyip bu doğrultuda hareket ederek hayatında ceريان eden olayları yönetmesidir.³ Kişinin hedeflerine ulaşması ve hayatında başarılı olmasında zaman yönetimindeki başarısı önemli bir rol oynar diyebiliriz.

Zihinde şekillendirilen planların günlük yaşama aktarılarak günü gününe gerçekleştirebilmesi⁴ olarak da tanımlanan zaman yönetiminin önemi, sadece kendi hayatlarından değil, tebaalarının hayatlarından da sorumlu olduklarına inanılan hükümdar ve idareciler için bir kat daha fazladır. Yöneticiler için zaman, ellerine geçen fırsatların ve sahip oldukları imkânların doğru kullanılıp kullanılmamasına bağlı olarak lehlerine işleyebileceği gibi, aksi bir durumda istenilmeyen bir sonun hazırlayıcısı haline de dönüşebilir. Bu sebeptendir ki, hükümdarlara verilen öğütler arasında zamanın farkında olmak, onu değerlendirmek ve planlamak azımsanmayacak oranda yer tutmaktadır. Zikrettiğimiz noktalara dikkat çeken siyasetnâme müelliflerine göre hükümdar ve idareciler yükledikleri sorumluluğun neticesi olarak bir plan dâhilinde günlerini geçirmelidirler. Yaptıkları bu planlama içerisinde hem dünyevî hem de uhrevî işlere zaman ayırırken şahsî hayatlarını da ihmal etmemelidirler. Bununla birlikte her müellif, zamanın nasıl değerlendirilmesi ve planlanmasını gerektiğini kendi zaviyesinden ele almıştır.

Siyasetnâmelerde yer alan nasihatler ışığında hükümdarların yaşantılarını planlarken yer vermeleri gerektiği belirtilen konuları genel tavsiyeler, gündelik hayatın içerisinde yer verilmesi gerekenler ve uzak durulması gerekenler şeklinde başlıklandırabiliriz.

Zaman Planlamasında Uyulması Gerektiği Belirtilen Genel Tavsiyeler

1. *Zamanı planlarken itidal ile hareket edilmelidir.* Hükümdar, her işinde mutedil olduğu gibi, zamanı değerlendirme hususunda da orta yolu benimsemelidir. Ne sadece dünya işleri ile ilgilenip ahiret hayatına yatırım yapmayı unutmamalı, ne de sadece ahiret ile meşgul olup

³ Nezahat Güçlü, "Zaman Yönetimi", *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, Sayı: 25, Kış 2001, s. 89.

⁴ Nezahat Güçlü, s. 88.

dünyayı bir kenara bırakmalıdır. Bu konuda görüş belirten Nizâmülmülk, bugün *ölecekmiş gibi ahiret için, hiç ölmeyecekmiş gibi dünya hayatı için çalışın* düsturundan hareket ederek dünya ve ahiret dengesine vurgu yapmıştır. Ona göre hükümdar, iki cihanda kurtuluşa ermesi için zamanının bir kısmını gezme, yeme-içme, av ve dinlenme gibi dünya nimetlerine, bir kısmını da verdiği nimetler için Allah'a şükür, sadaka, namaz, oruç ve hayır hasenat gibi işlere ayırmalıdır.⁵ Bir diğer siyasetnâme müellifi olan Yusuf Has Hacib de, ayırım yapmadan hayatın her alanında orta yolun tutulmasını tavsiye etmiştir. Ona göre idareci, az yemeli, çok ibadet etmeli, insanî erdemlerin farkında olmalı, az konuşmalı ve kanunları uygulamaktan geri durmamalıdır.⁶ İtidal konusuna eserinde yer veren İbnü'l-Mukaffa da, sultanların zamanlarının tamamını çalışmaya ayırsalar dahi işlerin hepsini halledemeyeceklerini belirttikten sonra gündelik yaşam ile hükümdarlığın verdiği iş yükü arasında bir denge kurulmasını tavsiye etmiştir. Ona göre, yorgun bir beden ile halkın sorunları çözüme kavuşturulmaz. Bu yüzden yöneticiler çalışma ve dinlenme süreleri iyi belirlemeli ve hepsine gerekli oranda pay ayırmalıdır.⁷ Bu yaklaşım hükümdarın kendi iyiliği için gereklidir. Neticede hükümdar sahip olduklarını koruma adına yarınını düşünmelidir.⁸

2. *Zamanın geçiciliğinin farkında olunmalıdır.* Hayatta sahip olunan her şeyde olduğu gibi, hükümdarlık makamı da geçicidir. Bu makamın diğerlerinden farkı ise, hükümdarın oturduğu koltuğun birçok kişinin üzerine planlar yaptığı bir konum olmasıdır. Eserinde zamanın geçiciliğine değinen Nizâmülmülk, idarecilerin ellerinde fırsat varken halkın sorunlarına çözüm üretmeleri gerektiğini öğütlemiştir. Çünkü yarının nasıl olacağı bilinmemektedir ve zamanın ne getireceği belli olmadığı gibi o kadar hızlı geçmektedir ki, hiç kimseye vefa göstermemektedir.⁹ Gazzâlî de, zikredilen sebep münasebetiyle hükümdarların sahip oldukları hükümlerlik ve dünyalıklarla gururlanmalarını nasihat etmiştir.¹⁰ Neticede bugün saltanat makamında oturanlar, yarın sahip oldukları makam, mevki ve unvanları kaybedebilirler.

Zamanın geçiciliği en geniş şekilde işleyen isim Muhammed b. Turtuşî'dir. *Sirâcu'l-Mülûk* adlı eserinin farklı yerlerinde zamanın geçiciliğinden bahseden Turtuşî, konuyu farklı noktalardan ele alarak görüşünü temellendirmeye çalışmıştır. Eserinin hemen başında "*Bilmelisiniz ki dünya hayatı oyun, oyalanma, süslenme, aranızda övünme ve daha çok mal, çocuk sahibi olmaktan ibarettir.*"¹¹ ve "*Asıl hayat ahiret yurdundaki hayattır. Keşke bilseler.*"¹² mealindeki ayetlerle fikrini temellendirmeye ve sultana zamanın geçiciliğini ve sahip olduklarının anlamsızlığını göstermeye çalışmıştır. Ardından, yine Kur'an'dan referansla Hz. Âdem'den başlayarak geçmiş peygamberler ve sultanlardan örnekler vererek zamanın geçiciliği, sahip

⁵ Nizâmülmülk, Ebu Ali Kivamüddin Hasan b. Ali b İshak et-Tusî, 485/1092, *Siyasetnâme*, çev. Mehmet Taha Ayar, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009, s. 344.

⁶ Aygün Akyol, *Kutadgu Bilig'de Ahlak ve Siyaset*, Araştırma Yay., Ankara, 2013, s. 141vd.

⁷ İbnü'l-Mukaffa, 142/759, *İslâm Siyaset Üslubu*, Türkçesi: Vecdi Akyüz, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2004, s. 59.

⁸ Turtuşî, s. 67.

⁹ Nizâmülmülk, s. 191.

¹⁰ Gazzâlî, Muhammed b. Muhammed, 505/1111, *Nasihatü'l-Mülûk*, ba mukaddime, tashih ve haşiye: Celaleddin Hümeî, Çaphane-i Meclis, Tahran, hş. 1315-17, s. 17-18.

¹¹ Kur'an-ı Kerim, Hadid Suresi 57/20.

¹² Kur'an-ı Kerim, Ankebut Suresi 29/64.

olunan mal-mülk, makam-mevki ile unvan-sıfata güvenilmemesi gerektiğini, bir an geldiğinde hepsinin geride kalacağını belirtmiştir.¹³

Eserinde yer verdiği öğütlerinde geçmiş isimlerin hayatlarından örneklerle sıkça yer veren Turtuşî, zamana güvenilmemesi gerektiğini vurgularken Câhız'dan naklen bir mezar taşının üzerine kaydedilen şu sözleri delil olarak kullanmıştır:

"Ey insanoğlu! Hayatının geriye kalan kısmının ne kadar az olduğunu görsen ümitlerinde ve ihtiraslarında biraz daha derli toplu olurdun, daha az şey hayal ederdin ama; amelini artırır, dünyaya olan hırsını azaltır ve hilelere başvurmazdın. Yarın pişman olacaksın. Hani o ayağının kaydığı ve ailenin seni mezara yolcu ettiği, sevgililerin bırakıp gittiği gün var ya! O gün gelince pişman olacaksın. O gün ne dönüp amelini artıracak güce ne de yakınlarıyla yaşayabilecek güce sahipsin!"¹⁴

Turtuşî'nin zamanın geçiciliğini göstermek için kullandığı bir diğer örnek de, sahip olduğu hükümdarlığı kaybeden Haraka isimli kadının sözleridir. Haraka, hükümdarlıklarını kaybetmelerinin müsebbibi olarak zamanı görmektedir. Ona göre, dönecek ve kahpe olan "zaman" tüm felaketiyle onlara asıl yüzünü göstermiş ve hükümlerlikleri ellerinden gitmiştir.¹⁵

Sahip olunan güç ve iktidar kişiyi gurur ve kibre sevk edebilir. Bununla birlikte aklı başında idareciler sahip oldukları iktidar ve güce güvenmemeli, zamanın oynayacağı oyunlardan korkmalıdır. Esasen zamanın ne getireceği belli değildir. Bu yüzden idareciler akıbetlerinden korkmalıdır. Her an rüzgâr tersine esebilir, günler tersine döner ve devran değişir. Hükümdar zamanın çabuk değiştiğinin farkında olmalı ve kendisini geliştirmelidir. Sahip olunan devlete ve güce güvenilmesi ve gururlanmaya başlanması, hükümdar için zamanın azaldığının ve sonun başlangıcının bir göstergesi olarak kabul edilmektedir.¹⁶

Zamanın geçiciliğine dair yapılan tavsiyelerde kullanılan bir diğer argüman da, geçmiş hükümdarların ve ümmetlerin yaşantılarıdır. Turtuşî bu durumu şöyle ifade eder:

"Geçmiş hükümdarlardan ibret al, geçmiş ümmetlerden önceki nesillerden dersler çıkar. Bak dünya onlar için nasıl da genişletilmiş idi ama sonlarını unuttular, kuruntulara düştüler. Araçlarla, mallarla, sayılarla imdat istediler. Böyle kurtulacaklarını sanıyorlardı. Fakat bir baksana zaman onları nasıl öğüttü, yaldızıyla nasıl aldattı? Yüce yüce sütunlarla dolu ferah saraylardan sonra taşların arasına, toprağın arasına nasıl gönderdi? Zenginlik yüzyıllardan kalan bir hatıra, krallık ise öylesine bir

¹³ Turtuşî'nin ifadesi "Nerede öncekilerin ve sonrakilerin babası Hz. Âdem? Nerede elçilerin piri fanisi Nuh? Nerede âlemlerin rabbine yükselen İdris? Nerede rahman ve rahim olan Allah'ın yakın dostu İbrahim? Nerede nebiler ve resuller arasında Allah ile kelam etme şerefine nail olan Musa? Nerede zahidlerin reisi, gezgin ariflerin önderi, Allah'ın ruhu ve kelimesi İsa? Nerede son elçi Muhammed? Nerede onun tertemiz seçilmiş ashâbı? Nerede önceki ümmetler? Nerede eski krallar? Hani geçmiş asırlar? Hani başlarına taç koyanlar? Hani güç ve ordularıyla övünenler? Hani despot ülke sahipleri? Nerede başlarında sancak dalgalananlar? Hani ordulara kumandanlık edenler? Hani saraylar inşa edenler? Hani savaş meydanında zafer kazananlar? Hani en tehlikeli anlardan ayrılmış kurtulanlar? Hani doğunun ve batının hâkimi olanlar? Hani zevk u sefa içinde eğlenenler? Nerede Allah'ın kullarına tepeden bakıp içi kibir ateşiyle dolanlar? Hani sabah akşam meclislerinde gönül eğlendirenler? Dedikten sonra yine Kurandan referansla "Onlardan önce nice nesilleri yok ettik ki, onlar varlıkça ve gösterişçe bunlardan daha üstündüler." (Meryem Suresi, 74. ayet) Nerede doğudan batıya yer yönü şerefe dalduranlar? Nerede saraylarını yumuşak yaygılar ve kristallerle döşeyenler? Nerede yeryüzünü heybeti ile titretenler? Nerede kulları zulüm ile zellil edenler? "Şimdi onlardan hiçbirini duyuyor ya da onlardan hiçbir ses işitiyor musun?" (Meryem Suresi, 98. ayet) şeklindedir. Bkz. Turtuşî, s. 42-43.

¹⁴ Turtuşî, s. 59.

¹⁵ Turtuşî, s. 62.

¹⁶ Turtuşî, s. 548.

efsaneye dönüştü." Turtuşî bu ifadelerden sonra hükümdara zamanı ganimet bilmesini ve eline geçen fırsatları iyi değerlendirmesini öğütüyor.¹⁷

Turtuşî eserinde zamanın geçiciliğini konu edinen şiirler de nakletmiştir. Bu konuda örnek vermek gerekirse, şair Tihâmî'ye ait olduğu kaydedilen şiir:

*"Dünyada boş yere çekişip rekabet edersin
Onun en büyük zenginliği nihayetinde bitecek, fakirlik olacak
Biz dünyada bir günah halkı gibiyiz ki
Hepimiz yerimizde yurdumuzda sanırız kendimizi
Ama zaman kuş olup geçer yarımızdan."*¹⁸

şeklindedir.

Turtuşî'nin yazarını belirtmeden naklettiği ikinci bir şiirde:

*"Dünya hiç ummadığın şekilde senin yanına koşuyor
Ve hadiselerden sonra hadiseler meydana geliyor
Geceler toplantılarla ve ayrılıklarla bitiyor
Ve yıldızlar doğuyor, güneşler batıyor
Kim zamanın ebedi olduğunu sanır ve sevinirse bilmeli ki
Bu imkânsız! Ebedî değil hiçbir sürûr"¹⁹*

ifadelerine yer verilmektedir.

Yine kime ait olduğu belirtilmeden aktarılan bir diğer şiirde de zamanın geçiciliği şu şekilde tarif ediliyor:

*"Ey yavaş yavaş binaları yükselten!
Zaman fırsat vermeyecek bu binalarda kalmaya
Şu yüksek saray belki kalacak ama
Herşey son bulacak, sende son bulacaksın
Hakikat şu ki, insan eşyasından önce göçüyor!"²⁰*

Topluma örneklik teşkil eden isimler ehl-i dünya ile rekabete kalkışmamalı, onların yaşıntılarından daha üstün bir hayat yaşama hürsına düşmeden sahip olduklarının farkında bir yaşam sürdürmelidirler. Çünkü zaman çok hızlı akmaktadır ve onun insana vereceği üzüntü ve matem, eğlence ve mutluluktan çoktur.²¹

3. Yaşanılan "an"ın kıymeti bilinmelidir. Günlük hayatın meşgaleleri içerisinde insanlar, yaşadıkları zamanın farkına varamayabilmektedirler. Bununla birlikte zamanın farkında olmak, onu iyi yönetebilmek için ön-şarttır. Esasen zaman kendi döngüsü içerisinde akıp gittiğinden sorun zamanın yönetilmesinde değil, hükümdar ve idarecilerin kendilerini zaman içinde yönetebilmesindedir. Bu noktadan bakıldığında zaman, sorunun kendisi olmaktan çıkmaktadır. Esas sorun, sahip olunan zaman içinde neler yapılabileceğidir.²² Bu durumun farkında olan siyasetnâme müellifleri de, yaşanılan "an"ın kıymetinin bilinmesi ve en iyi

¹⁷ Turtuşî, s. 67.

¹⁸ Turtuşî, s. 67-68.

¹⁹ Turtuşî, s. 68.

²⁰ Turtuşî, s. 70.

²¹ Turtuşî, s. 67.

²² Abdullah Yılmaz, Seyfettin Aslan, "Örgütsel Zaman Yönetimi", C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt 3, Sayı 1, 2002, s. 26.

şekilde değerlendirilmesine dair öğütlere eserlerinde yer vermişlerdir. Turtuşî'ye göre insan, sahip olduğu imkânlar doğrultusunda zamanını iyi değerlendirmeli ve boş geçirmekten sakınmalıdır. Öyle ki, yapılacak şey nefse zor gelecek olsa bile, kişi yarını yaşayacağına dair garantisi olmadığı için hareket etmelidir.²³ Hükümdarların yaşadığı ve hüküm sürdüğü zaman diliminin farkında olması saltanatlarının devamı için zaruridir. Bu durum Turtuşî'nin gözünde o kadar önemlidir ki, bugünün işinin yarına bırakılmasını, saltanatın elden gitmesine sebep olan bir durum olarak görmüştür.²⁴

4. *Hükümdar, yaşadığı dönemi şekillendirdiğinin bilincinde olmalıdır.* Halkın sorumluluğunu hükümdarın omuzlarına yükleyen Gazzâlî, halkın yöneticisinin gündemini takip edeceğini belirtmektedir. Bu noktadan bakıldığında sultan ve idareciler aynı zamanda toplumlarının aynalarıdır. Halk onların ahlakıyla ahlaklanır.²⁵ Bu sebeple idarecinin gündemine dikkat etmesi ve halkına örnek olacak işlerle uğraşması gerektiğini savunmuştur. Vermiş olduğu bu nasihati de Emevî halifelerinin hayatlarından örnekler vererek temellendirmiştir.²⁶ Turtuşî'nin de, aktardığı rivayetlerden hareketle, yaşanan zaman ile devrin hükümdarını eş tutarak yaşanan zamanın iyi veya kötü geçmesinde sorumluluğu hükümdara yüklediğini söyleyebiliriz. Ona göre, eğer hükümdar adalet ile hükmeder, doğruluktan ayrılmaz ise, içerisinde yaşanan zaman güzel geçer. Buna mukabil adalet ve doğruluktan ayrılır, ülkesinde bozgunculuk çıkmasına izin verirse, zaman da bozulur.²⁷ Zamanın bozulması da hükümdarın hâkimiyetinin zayıflaması, işlerinin tersine dönmesi anlamına gelmektedir. Böyle bir durumla karşılaşan hükümdara iki önemli öğüt verilmiştir. Birincisi insanların dinlerine karşınamasıdır. İkincisi de dünyalarına burnunu sokmamasıdır. Eğer hükümdar bu öğütleri tutabilirse zamanın kendisine getireceği belalardan ve tatsız sürprizlerden emin olabilir.²⁸

5. *Öncelikler doğru tespit edilip ona göre hareket edilmelidir.* Zamanı etkili ve verimli bir şekilde kullanmak isteyen sultan ve idareciler ilk olarak işleri arasında bir düzenlemeye gidip önem sırasına koymalıdır. İbnü'l-Mukaffa, hükümdar ve idarecilerin sahip oldukları makam gereğince halka karşı bir takım sorumlulukları olduğunu belirtmiştir. Bunlardan bir tanesi de ihtiyaçların doğru tespit edilip işlerin bir plan doğrultusunda yürütülmesidir. İla-veten aslı meseleler dururken talî konularla ilgilenmemelidirler. Hükümdar önce gündemi

²³ Bu durumu açıklarken Turtuşî iki örnek vermiştir. Birincisinde arkadaşlarıyla birlikte Mekke'ye doğru yola çıkan Ruh b. Zenba, sıcak havanın da etkisiyle konaklayıp çadır kurduğu yerde oruç tutan bir çoban ile karşılaşır. Yemeğe davet edilen çobanın oruçlu olduğunu belirtmesi Ruh b. Zenba'yı şaşırır. Bu sıcak havada niçin bruç tuttuğunu merak eder. Çoban ise bu sorunun sorulmasına şaşırır ve günlerini boş geçirmek istemediğini belirtir. Benzeri bir olay Haccac ile alakalı olarak da anlatılır. Haccac, sofrasına davet ettiği kişinin oruçlu olduğunu öğrenince, orucunu bozup ertesi gün tutmasını teklif etmiştir. Bunun üzerine oruçlu kişi, Haccac'dan ertesi güne ulaşacağına dair garanti istemiştir. Haccac'ın kendisi için bile böyle bir garanti veremeyeceğini söylemesi üzerine de, ebedî hayatı kazanmasına vesile olacak orucu fani ve geçici zevklere değiştirmeyeceğini belirtmiştir. Turtuşî, s. 98.

²⁴ Turtuşî, s. 159. Bir başka versiyonunda "burnu havada adı kimseler bol bol verdim, bugünün işini yarına erteledim. Bkz. aynı yer.

²⁵ Gazzâlî, s. 52

²⁶ Velid b. Abdülmelik'in gündemi bina inşa etmek olduğu için onun döneminde halkın gündeminin konak, saray ve bina olduğunu; Süleyman b. Mervan'ın çok yemek yemek ve arzularına karşı zaafı olduğu için hilafeti döneminde halkın birbirine ne yemek pişirdiğini sorduğunu, Ömer b. Abdülaziz'in ise gece-gündüz ibadetle meşgul olması hasebiyle onun döneminde halkın Kur'an okumakla, sadaka vermekle ve hayır işleriyle ilgilendiğini belirtmiştir. Bkz. Gazzâlî, s. 52-53.

²⁷ Turtuşî, s. 180.

²⁸ Turtuşî, s. 329.

meşgul eden büyük sorunları çözmeli, ardından küçük problemlerle ilgilenmelidir. Aksi takdirde küçük problemler arasında kaybolup, asıl sorunları gözden kaçırabilir.²⁹

6. *Geçmişe takılıp kalınmamalıdır.* Ebu Necib Sühreverdî, hükümdarın kaçırılan fırsatların ardından hayıflanarak zaman kaybetmemesi gerektiği tavsiyesinde bulunmuştur. Zira geçen zamanın geri getirilmesi mümkün değildir. Ayrıca eskiye takılıp kalan ve geçmiş ile yaşıyan insan, günün olaylarını doğru süzemeyeceği için gelecekte daha kötü sonuçların ortaya çıkmasına sebebiyet verebilir.³⁰

Zaman Planlamasında Yer Verilmesi Gerekenler

Hükümdar ve idarecilere doğru ve başarılı bir yönetiminin yollarını gösterme adına kaleme alınan eserler, farklı yoğunluklarda olmakla birlikte, içeriklerinde hükümdarın hangi özellikleri haiz olması gerektiği, hükmederken hangi saiklerle hareket edeceği, devlet memurlarının özellikleri, vergi politikaları, ordunun teçhizi, diğer devlet başkanlarıyla ilişkiler gibi siyaset sanatının ana konularına yer vermektedirler. Aynı zamanda hükümdar ve idarecilerin nelerle meşgul olup olmamaları ve günlük hayatlarının tanzimine dair öğütleri de içermektedirler. Hükümdarların zaman ayırması vurgulanan noktaları şu şekilde başlıklandırabiliriz.

1. *Hükümdarlık nimetin şükürünün edası için vakit ayrılmalıdır.* Allah'ın Halik, ki bu sebepten dolayı da gerçek hâkim, sultanın da mahluk, ki bu sebepten dolayı aslında hadim, olduğunu belirten Gazzâlî, hükümdarların saltanatlarının daim olması ve Allah'ın onlara bahsettiği³¹ hükümdarlıklarını kutsaması için haftanın bir gününü Allah'a ayırmalarını öğütlemiştir. Allah'ın kendilerine bahsettiği hükümdarlığın şükürünün edası ve ahiret hayatına hazırlık için tahsis edilen özel günü hükümdarların ibadet ve tâat ile geçirmelerini tavsiye etmiştir. Allah hakkı olarak isimlendirebileceğimiz bu özel günün, içerisinde Allah'ın kendisine yapılan duaları boş çevirmediği ve kulunun dileğini yerine getirdiği bir saati barındıran³² Cuma günü olmasının uygun olacağını belirten Gazzâlî, Allah'ın hoşnutluğunun kazanılması adına sultanın gün içerisinde neler yapması gerektiğini de sıralamıştır. Sultanın, bir önceki günü de ilave ederse daha makbul olacağını belirterek, bu günü oruç tutarak geçirmesi, uygun bir elbise giymesi, sabah namazını cemaatle eda etmesi, namazın ardından dünya kelamı konuşmadan ve yüzünü Allah'ın evinden çevirmeden güneş doğuncaya kadar bin defa "Lâ ilahe illallah Muhammedu'r-Rasulullah" diyerek salâvat getirmesi verilen öğütler arasındadır.³³ İslam tarihinde siyasetnâme geleneğinin ilk örneği³⁴ olarak kabul edilen

²⁹ İbnü'l-Mukaffa, s. 58-59.

³⁰ Ebu Necib Sühreverdî, 563/1168, *Nehcü's-sülûk fî siyâseti'l-mülûk: Yönetenlerin Yönetimi*, İlgî Kültür Sanat, İstanbul, 2015, s. 181.

³¹ Konu ile ilgili bkz. A.K.S. Lambton, "The Theory of Kingship in the Nashat-ul-Muluk of Ghazali", *The Islamic Quarterly*, London, 1954, ss. 47-55.

³² Müslim, Cuma, 15.

³³ Gazzâlî, s. 17-19.

³⁴ Güldane Gündüzöz, Soner Gündüzöz, "Arap edebiyatında İlk Siyasetnâme Ahdü Mervan Üzerine", *Ekev Akademi Dergisi*, Yıl: 11, Sayı: 31 (Bahar 2007), s. 222

Doğu'nun Hükümdarı adlı eserinde Abdülhamid el-Katib de, Allah'ın hükümdara nimet bahsetmesi için hükümdarın her sabah Kur'an-ı Kerim'den bir cüz³⁵ okuması gerektiğini belirtmiştir.³⁶

2. *Âlimlere ve eserlerine zaman ayrılmalıdır.* Siyasetnâmelerde karşımıza çıkan bir diğer husus hükümdarların kendilerine doğru yolu gösterecek âlimlere zaman ayırması gerektiğidir. Bu konuya değinen isimlerden olan Gazzâlî, hükümdarların yönetimleri esnasında eylem-söylem birlikteliğine sahip, dürüst ve bildiklerini hayatlarına tatbik eden âlimlerin görüşlerini dikkate almaları gerektiğini vurgulamıştır. Çünkü bu tür bilginler, hükümdarın elinde bulunan imkânlarla tamah etmeyeceklerinden öğüt ve uyarılarında insaf ve şefkatten ayrılmazlar.³⁷ Bu bağlamda Gazzâlî, başarılı bir hüküm sürmek için her cuma güneş doğduktan sonra kendi eserinin okunmasını tavsiye etmiştir.³⁸ Hükümdar, kitabın okunması bittikten sonra dört rekât namaz kılmalı ve kuşluk vaktine kadar Allah'ı tesbih etmelidir. Günün kalan kısmını da mümkün olduğunca Allah'ı zikrederek geçirmeye özen göstermelidir. Böylelikle Allah'ın hükümdarın günahlarını affetmesi ve haftanın diğer günlerinde meşgul olduğu dünya işlerinde ona yardımcı olması ümit edilmiştir.³⁹

Hükümdar ve idarecilerin âlimlere zaman ayırması gerektiğini vurgulayan bir diğer isim de Yusuf Has Hacib'tir. *Kutadgu Bilig*⁴⁰ adlı eserinde o, âlimlerin kişiyi devlet ve mutluluğa ulaştıracağını kaydetmiştir. Bu nedenle âlimlerin ağırlanması ve taleplerinin yerine getirilmesi gerekmektedir.⁴¹

Hükümdarın ilme ve ilim adamına değer verip zaman ayırmasının bir diğer boyutu da halk üzerindeki olumlu etkisidir. İdarecinin ahlakıyla ahlaklanan⁴² ve onu örnek alan halk da ilim tahsiline daha fazla önem verir.⁴³

3. *Dinin öğrenilmesi için vakit ayrılmalıdır.* Hükümdarların zaman ayırması gereken bir diğer husus da dinî konuların öğrenilmesidir. Tebaanın gündelik işlerini yoluna koymak, emniyetini sağlamak, refah düzeyini yükseltmenin yanı sıra toplumun dini emir ve yasakları öğrenerek hayatına tatbik etmesi de hükümdarın vazifeleri arasındadır. Her konuda olduğu gibi, dinî yaşantıda da idarecinin örneği toplumu şekillendirdiğinden idarecinin dinin emir ve yasaklarını bilmesi önem arz etmektedir. Bu sebepten dolayı hükümdarın haftada bir veya iki defa din âlimlerini huzuruna kabul edip, onlardan dinin emir ve yasaklarını öğrenmesi, ilaveten Kur'an-ı Kerim tefsiri ve Hz. Peygamber'in hadisleriyle peygamber kıssalarını öğrenmesi tavsiye edilmiştir. Hükümdarın dinî konularda yetkin bir kişi haline gelmesi gerektiği görüşünü ifade eden Nizâmülmülk'e göre bu uygulama, bir taraftan sultanların gönlünü dünya meşgalesinden kurtarıırken, diğer taraftan huzurunda âlimler için tertip edeceği münazaralar sayesinde bilmediği bir mevzu var ise öğrenme, bildiklerini ise pekiştirme fırsatı sunacaktır. Öyle ki, eğer bu uygulama düzenli hale getirilebilirse, hükümdar

³⁵ Yirmi sayfa

³⁶ Kadir Canatan, s. 18.

³⁷ Gazzâlî, s. 13-14.

³⁸ Gazzâlî, s. 18.

³⁹ Gazzâlî, s. 19.

⁴⁰ Yusuf Has Hacib, 470/1077, *Kutadgu Bilig*, Günümüz Türkçesine Aktaran: Reşit Rahmeti Arat, Kabalcı Yay., İstanbul, 2008. *Kutadgu Bilig* ile ilgili bkz. Aygün Akyol, *Kutadgu Bilig'de Ahlak ve Siyaset*, Araştırma Yay., Ankara, 2013.

⁴¹ Yusuf Has Hacib, s. 749; bb. 4341-4353.

⁴² Gazzâlî, s. 52.

⁴³ Nizâmülmülk, s. 77-78.

zaman içerisinde hadis, fıkıh ve tefsir gibi alanlarda başkalarından etkilenmeyecek düzeyde bilgi sahibi olabilir. Böylelikle dinî ve dünyevî konularla ilgili takınacağı tutum, izleyeceği çözüm yolları hakkında kolaylıkla çözüm üretebilir. Sahip olduğu bilgi sayesinde ulaştığı yüksek vicdan, adalet ve muhakeme gücü de, Nizâmülmülk tarafından “dini eğri, mezhebi bozuk” olarak tasvir edilen kişilerden etkilenmesinin önüne geçecektir. Ayrıca doğru din telakkisine sahip hükümdar, memleketinde kötü emellerin ve sapkınlıkların ortadan kaldırılması noktasında büyük işler icra eder. Hükümdarlık süresi boyunca ahlaksızlığın, yolsuzluğun kökü kazınır. Hükümdarın *emri bi'l-ma'ruf ve'n-nehyi ani'l-münker* gereğince hareket etmesiyle hakkaniyetli eller kuvvet kazanırken, bozguncular hüsrana uğrar. Neticede de hükümdar hem bu dünyada iyi olarak anılırken, hem de ahirette sonsuz kurtuluşa erer.

Nizâmülmülk'ün hükümdarın dinî yetkinliğine son derece önem vermesini yaşadığı dönemin şartları içerisinde değerlendirmemiz konuyu daha iyi anlamlandırmamıza yardımcı olacaktır. Siyasetnâme'nin kaleme alındığı dönem başta Hasan Sabbah önderliğinde hareket eden Bâtınîler olmak üzere marjinal olarak tanımlanan akımların Büyük Selçuklu coğrafyasında fikirlerini yaymaya ve taraftar bulmaya başladıkları bir dönemdir. Nizâmülmülk eserinde bu konuya müstakil fasıllar ayırarak⁴⁴ onlarla nasıl mücadele edilmesi gerektiğine dair fikirlerini aktarırken aynı zamanda hükümdarın yanlış fikirlere kapılmaması için gerekli bilgi ve birikime sahip olmasının önemini vurgulamıştır. Esasen aynı hassasiyetin siyasetname ile çağdaş kabul edebileceğimiz Gazzâlî'nin Nasihatü'l-Mülük'ünde de var olduğunu görmekteyiz. Gazzâlî'ye göre iyi hükümdarda bulunması gereken hasletlerden birisi de dindarlıktır. Hükümdar, dinî pratiklere hassasiyet göstermeli, farzları vaktinde eda etmeli, ayrıca sünnetin çizdiği rotadan ayrılmamalıdır. Faziletli insanlara hürmet etmeli, kötülük yapanları cezalandırmalı, herkesi hayra ve iyiliğe sevk etmek için uğraşmalıdır. Halkın dinî hassasiyetini zayıflatacak isimlerle mücadele edilmesi ve ülkeden uzaklaştırılması onun bir diğer nasihatidir.⁴⁵

4. *Halkın sorunlarının öğrenilmesi ve çözüme kavuşturulması için zaman ayrılması gerekir.* Siyasetnâmelerde zamanın planlanmasına dair verilen bir diğer öğüt hükümdarların sadece günlük işlere ve ibadete vakit ayırmaması aynı zamanda toplumun işleriyle bizzat ilgilenmesine dairdir. Hükümdarın halkın işleriyle doğrudan ilgilenmesi idare etmeyi kolaylaştıracağı gibi, hükümdarın aslî vazifelerinden olan halkın himayesinin ifasını da sağlayacaktır.⁴⁶ Devletin huzurunu halkın mutluluğuna bağlayan Gazzâlî de, hükümdarın kapısına gelen hiç kimseyi boş çevirmemesini ve halkın ihtiyaçlarını gidermek için elinden geleni yapması gerektiğini vurgulamıştır. Hükümdar bu amaca yönelik olarak, gününün bir kısmını ihtiyaç sahiplerinin sıkıntılarını gidermeye ayırmalı ve onların sorunlarını dinlemelidir.⁴⁷

Gazzâlî'nin vurguladığı bir diğer nokta, halk ile arasında sınır koyan, duvar ören, kapıları çoğaltan hükümdarların, halkın içerisinde bulunduğu durumdan bihaber olacakları için sorunlara çözüm üretemeyecekleridir. Ayrıca halk ile iletişim kanallarının kapalı olmasından istifade eden devlet görevlileri topluma zulüm etmekten geri durmayacaktır. Halkın

⁴⁴ Bkz. Nizâmülmülk, kırk beş ve kırk yedinci fasıllar.

⁴⁵ Gazzâlî, s. 51-52.

⁴⁶ Maverdî, Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habib Basrî, 450/1058, *el-Ahkâmü's-sultaniyye: İslamda hilafet ve devlet hukuku*, trc. Ali Şafak, Bedir Yayınevi, İstanbul, 2015, s. 53-54.

⁴⁷ Gazzâlî, s. 44.

hükümdara kolay erişebilmesi hükümdara ülkenin bütün sorunlarından haberdar olma yolunu açarken, memurların da işlerinde özenli olmalarını sağlayacaktır.⁴⁸ Bu sebeptendir ki, devlet yönetme hususunda tecrübelerini kaleme alan Nizâmülmülk, hükümdarın haftada iki gün divan-ı mezalime oturup, mezalime konu olan sorunları aracısız bir şekilde tebaadan bizzat kendisinin dinleyip hüküm vermesini tavsiye etmiştir. Ayrıca diğerlerine göre nispeten önemli görülen kararlar yazılı olarak sultana arz edilmeli ve bu meselelerin her birinin neticeleri de kâtiplere yazdırılmalıdır. Hükümdarın haftada iki gün haksızlığa uğrayanları huzuruna çağırıp onları bizzat kendisinin dinlediği, mazlumun hakkını zalimden bizzat aldığı haberi ülke genelinde yayılınca, zalimler endişeye kapılır ve cezaya çarptırılma korkusundan ötürü ayaklarını denk alarak hiç kimseye haksızlık yapmazlar. Böylelikle ülkedeki yolsuzlukların da önüne geçilmiş olur.⁴⁹ Hükümdarların halkın sorunlarıyla doğrudan ilgilenmesi ve bunun için zaman ayırmaları o kadar mühim görülmüştür ki Gazzâlî, halkın mutluluğu için geçirilen zamanın nafil ibadetlerle geçirilecek zamandan daha evla olduğunu vurgulamıştır.⁵⁰

Nizâmülmülk'ün düzenli bir şekilde halk günleri organize edilmesi tavsiyesi Turtuşî tarafından bir takım sıkıntılara sebebiyet verebileceği düşüncesiyle sakıncalı bulunmuştur. Eğer hükümdar halkın sorunlarının halli ve devlet işlerinin görüşülmesi için mutad zaman belirlerse yapmış olduğu zaman çizelgesine sadık kalma zorunluluğu ortaya çıkar. Aksi bir durumda hükümdar aleyhine menfi söylentiler halk arasında yayılabilir. Sultan'ın siyasal gücünün zayıflamasını kollayanlar, sultanın belirlenen zamanda görüşmeye katılmamasını gücünü kaybettiğine bir işaret kabul edip isyan edebilirler. Ayrıca sultanın görüşmeye katılmaması halk için de bir tedirginlik sebebidir. Hükümdarın başına bir iş geldiği, hastalandığı hatta öldüğüne dair söylentiler hızla yayılabilir. Hükümdara dair olumsuz iddialar düşmanları sevindireceği ve hükümdarın ülkesine saldırmaya cesaretlendireceği gibi, dost ve müttelikleri de bir yandan üzer bir yandan da korkmalarına sebebiyet verir.⁵¹

5. *Günler bir plan içerisinde geçirilmelidir.* Siyasetnâmeler içerisinde geçmiş hükümdarların hayatlarından aktarılan anekdotlar önemli yer tutmaktadır. Önceki hükümdarların yaşayışlarındaki ve icraatlarındaki olumlu veya olumsuz yönlerden çıkarılan dersler hükümdar ve idarecilere öğüt olarak aktarılmıştır. Hükümdarlığı sırasında devletin refah, halkın huzur içerisinde olduğu hükümdarların icraatları ve uygulamaları yapılması gerekenler, devletin zayıfladığı, halkın sıkıntıya duçar olduğu dönemlerde görev yapan sultanların fiilleri ise yapılmaması gerekenler olarak aktarılmıştır. Geçmiş hükümdarların hayatlarından çıkarılan dersler bağlamında başarılı hükümdarların günlerini bir plan çerçevesinde yaşaması verilen öğütler arasındadır. Örnek olarak Gazzâlî, Sâsânî hükümdarı Behram Gur'un günü ikiye ayırdığını aktarır. Bu planlama çerçevesinde günün bir yarısı halkın işlerinin halledilmesine ayrılmışken, diğer yarısı dinlenme için tahsis edilmişti. Genel itibariyle eski hükümdarların günlerini dört başlık altında değerlendirebiliriz. Allah'a ibadet günlük işler içerisinde yapılması gerekenler içerisinde ilk sıradadır. Ardından devlet işleriyle meşgul olma, halkın

⁴⁸ Gazzâlî, s. 85.

⁴⁹ Nizâmülmülk, s. 17.

⁵⁰ Gazzâlî, s. 44.

⁵¹ Turtuşî, s. 551.

haksızdan ayrılması, yapılacak işlerin planlanması, devletin uygulayacağı politikanın belirlenmesi, resmî kabullerin gerçekleştirilmesi, mektupların yazılması, elçilerin gönderilmesi ve dirayetli ve bilgili kimselerle oturup istişare etme gelir. Allah'a olan kulluk borcunun ödenmesi ve dünya işlerinin yola koyulmasından sonra dünyalık nimetleri tatma adına yeme-içme, dinlenme ve dünyanın diğer lezzetleriyle meşgul olma vardır. Son olarak da halkın içerisinde bulunduğu durumdan haberdar olmak için gezinti ve çevreyi tetkik gelir.⁵² Bu planlama neticesinde hükümdar hem dünya hem de ahiret hayatına dair işlere günlük yaşantısında yer verirken, bireysel yaşantısını da ihmal etmemiş olur.

6. *Bugünün işi yarına bırakılmamalıdır.* Her işin bir zamanı vardır ve idareciler işleri tam zamanında yapmaya özen göstermelidirler. Bu bağlamda Gazzâlî, bir işin vakti geçtikten sonra veya zamansız ifa edilmesinin, işi yapana fayda yerine zarar, sevinç yerine üzüntü vereceğini ifade eder.⁵³ Aynı şekilde Ebu Necîb Sühreverdî de, zamanında çözüme kavuşturulmayan meselelerin zamandan beslenerek büyüyeceği ve halledilmesi zor konular haline geleceğini belirterek hükümdarların devlet meselelerine küçük-büyük veya önemli-önemsiz ayrımı yapmaksızın aynı ciddiyetle yaklaşması ve hiçbir işi ihmal etmeden hızlı bir şekilde çözüme kavuşturması gerektiği tavsiyesinde bulunmuştur.⁵⁴

7. *Başarıya ulaşmak için doğru zamanda doğru hamleler yapılmalıdır.* Hükümdarların sahip oldukları siyasî, askerî ve iktisadî güç her dönemde zirve noktasında olmayabilir. Bazen hükümdarlar farklı olumsuzluklar veya sorunlar sebebiyle ülkelerini savunma adına gerekli tedbirleri almakta zorluk çekebilirler. Bu tür bir durumla karşılaşan hükümdar zamanı lehine işletecek tedbirlere başvurmalıdır. Doğru zamanı yakaladığı anda da harekete geçmekten çekinmemelidir.⁵⁵

Zaman Planında Uzak Durulması Gereken Genel Kurallar

Başarılı bir yönetim sergilemek için hükümdar ve idarecilerin hayatlarına tatbik etmesi gerekenler olduğu gibi bir de, yine başarıya ulaşma adına, uzak durmaları gereken meşgaleler vardır. Bu bağlamda devlet adamları tarafından;

1. *Fayda vermeyen işlere zaman ayrılmamalıdır.* Gazzâlî, sultana, dolayısıyla da devlet ve millete, bir faydası olmadığı ve de zaman kaybı olarak gördüğünden hükümdarın satranç, tavla, polo gibi oyunlar ile alkollü içeceklerden uzak durması gerektiğini belirtmiştir. Sultanın üstlenmiş olduğu görevleri tam olarak icra edebilmesi ve halkın mutluluğunu sağlayabilmesi için vakte ihtiyacı vardır. Unutulmamalıdır ki, vaktin boşa harcanması hem devlet maliyesinin gelirlerinin hem de bireysel kazançların düşmesine sebebiyet verir ve neticesinde eğlence üzüntüye döner.⁵⁶ Yusuf Has Hacib'e göre de, içki ve kumar sebebiyle yapılması gereken işler yapılamaz, gündeme dahi alınmaması gereken işler de yapılır hale geleceğinden bu tür kötü alışkanlıklardan uzak durulması gerekir.⁵⁷

2. *Dünya meşgalelerine gerektiğinden fazla vakit ayrılmamalıdır.* Gazzâlî'nin zamanı değerlendirmeye dair bir diğer öğütü de idarecilerin dünya işlerine kendini fazla kaptırmaması

⁵² Gazzâlî, s. 71.

⁵³ Gazzâlî, s. 71.

⁵⁴ Sühreverdî, s. 179-180.

⁵⁵ Sühreverdî, s. 179-180.

⁵⁶ Gazzâlî, s. 70.

⁵⁷ Yusuf Has Hacib, s. 421; b. 2091, 2092, 2093.

üzerinedir. O, dünya ile fazla meşguliyetin ömrü uzatacağını düşünmenin hayalden ibaret olduğunu belirtir. İlaveten dünya meşguliyetine dair açılacak her bir başlığın beraberinde yüz yeni meseleyi de getireceğinden insanın vaktini ve ömür sermayesini tüketeceğini vurgular.⁵⁸ Ayrıca, daha önce de ifade edildiği üzere, yöneticiler sadece kendi hayatlarından ve tercihlerinden değil aynı zamanda idare ettikleri toplumdaki da sorumludurlar. Sorumluluklarının bilincinde olan bir isim kendisini oyalayacak dünyevî meşgalelerden uzak durmalıdır.⁵⁹

Sonuç

İnsanoğlunun en kıymetli varlığı olan zamanın verimli kullanılması her dönemde büyük önem arz etmiştir. Başarılı bir yöneticilik geçirmek isteyen hükümdarlar için zamanın önemi katbekat fazladır. Bu sebepten sultanların zamanı boşa geçirmemeleri, bereketlendirmeleri ve doğru planlamaları adına birçok fikir ortaya atılmış ve tavsiyelerde bulunulmuştur. Zamanın nasıl değerlendirilmesi gerektiğine dair serdedilen görüşlere baktığımızda önceliğin "an"ın farkında olmak ve zamanın sürekli bir yenilenme içerisinde olduğunu bilinciyle hareket etme olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca kısıtlı bir zaman dilimi olan hükümdarlık evresi sonucunda hem dünyevî hem de uhrevî anlamda muvaffak olmak isteyen hükümdarlar için doğru bir zaman planlaması olmazsa olmaz bir gerekliliktir. Bu noktada itidal, farkındalık, "an"ı yaşama, ders alma, kendini yenileme, düzenli ve planlı hareket etme başarıyı getiren ve zamanın doğru kullanılmasına yol açan en önemli hareket noktalarıdır. Ayrıca belirli limitler içerisinde sahip olunan zaman kaynağının verimli kullanılması kişinin sorumlulukları arasında bir önem sıralaması yapması ile yakından ilişkilidir. Bu durumun farkında olup başarıya ulaşmak isteyenler, işleri ve öncelikleri doğrultusunda sistematik bir zaman planlamasına gitmelidirler.

Siyasetnâmelerde yer alan genel hükümler ışığında söyleyebiliriz ki, hükümdarların başarılı bir yönetim sergileyebilmesi, sahip olunan iktidarın uzun soluklu olup sağlam temellere oturması ve de idarecinin hem bu dünya hem de ahiret hayatında mutlu olması fiil ve takrirlerine bağlıdır. Fiil ve takrirlerin yerindeliği de ancak idarecilerin adımlarını doğru zamanda atması, doğru bir planlama içerisinde olması ve iyi bir zaman yönetimi stratejisi geliştirmesi ile mümkündür.

⁵⁸ Gazzâli, s. 50.

⁵⁹ Yusuf Has Hacib, s. 421, 877, 885; b. 2091, 2092, 2093, 2094, 5208, 5263. Geniş bilgi için bkz. Aygün Akyol, s. 146-147.

KAYNAKÇA

- Abdülhamid el-Katib, 132/750, *Doğunun Hükümdarı*, trc. Güldane Gündüzöz ve Soner Gündüzöz, Antik Şark Klasiikleri, İstanbul, 2007.
- Akyol, Aygün, *Kutadgu Bilig'de Ahlak ve Siyaset*, Araştırma Yay., Ankara, 2013.
- Canatan, Kadir, *İslâm Siyaset Düşüncesi ve Siyasetnâme Geleneği*, Doğu Kitabevi, Eylül 2014.
- Erdem, Engin, *İlahi Ezelilik ve Yaratma Sorunu*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2006.
- Gazzâlî, Muhammed b. Muhammed, 505/1111, *Nasihâtü'l-Mülûk, ba mukaddime*, tashih ve haşiye: Celeddin Hü mâî, Çaphane-i Meclis, Tahran, hş. 1315-17.
- Güçlü, Nezahat, "Zaman Yönetimi", *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, Sayı: 25, Kış 2001.
- Gündüzöz Güldane, Gündüzöz Soner, "Arap Edebiyatında İlk Siyasetnâme Ahdü Mervan Üzerine", *Ekev Akademi Dergisi*, Yıl: 11, Sayı: 31 (Bahar 2007).
- İbnü'l-Mukaffa, 142/759, *İslam Siyaset Üslubu*, trc. Vecdi Akyüz, Dergah Yayınları, İstanbul, 2004.
- Lambton, A.K.S., "The Theory of Kingship in the Nasihat-ul-Muluk of Ghazali", *The Islamic Quarterly*, London, 1954, 47-55.
- Maverdî, Ebü'l-Hasen Âlî b. Muhammed b. Habîb Basrî, 450/1058, *el-Ahkâmu's-sultaniyye: İslamda Hilafet ve Devlet Hukuku*, trc. Ali Şafak, Bedir Yayınevi, İstanbul, 2015.
- Nizâmülmülk, Ebu Ali Kıvamüddin Hasan b. Ali b İshak et-Tusî, 485/1092, *Siyasetname*, çev. Mehmet Taha Ayar, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009.
- Sühreverdî, Ebu'n-Necib Abdülkadir b. Abdullah b. Muhammed, 563/1168, *Nehcü's-suluk fi siyaseti'l-müluk: Yönetenlerin Yönetimi*, ed. Çığır Doğu Zorlu, İlgî Kültür Sanat, Sanat 2008.
- Turtûşî, Ebu Bekr İbn Ebi Rendeka Muhammed b. Velid b. Muahmmmed, 520/1126, *Sirâcu'l-Mülûk: Siyaset ahlaki ve ilkelerine dair*, haz. Said Aykut, İnsan Yayınları, İstanbul, 2011.
- Yılmaz, Abdullah; Aslan, Seyfettin, "Örgütsel Zaman Yönetimi", *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt 3, Sayı 1, 2002, s. 26.
- Yusuf Has Hâcib, 470/1077, *Kutadgu Bilig*, Günümüz Türkçesine Aktaran: Reşit Rahmeti Arat, Kabalıcı Yay., İstanbul, 2008.